

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ – БУТТЄВО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ПРАВ ЛЮДИНИ

І. Концептуальний та конституційно-правовий виміри

Оксана Гришук

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)
oksanahryshuk1@gmail.com

УДК 340.12+342.7

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАВІ

АНОТАЦІЯ. Людська гідність органічно вплетена у всю систему суспільних відносин, є точкою відліку місця людини у суспільстві й одночасно забезпечення певного рівня людської гідності визнається метою існування всієї суспільної організації. Зміст людської гідності в усі часи становила міра свободи людини у суспільстві, тобто її можливості й права, тоді як кількість, зміст і обсяг цих прав постійно змінюються разом зі зміною і розвитком суспільства. Людська гідність визнана багатьма державами і міжнародним правом основною соціальною цінністю та джерелом прав людини, проте кожного дня трапляються непоодинокі випадки її порушення.

Мета статті полягає у розкритті гносеологічних, онтологічних та аксіологічних особливостей людської гідності, формування цілісного філософсько-правового підходу до розкриття її змісту й практичного застосування як частини позитивного права.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок, що людська гідність, започаткована як філософська ідея, знайшла свій розвиток у праві як принцип права (об'єктивне явище) та право людини (суб'єктивне явище). Фундаментальний характер людської гідності пояснюється взаємозв'язком із правами людини, зокрема її джерельним характером щодо прав і свобод. Водночас тлумачення людської гідності як джерела прав людини чи стовбура, з якого виростають права людини, не заперечує, а навіть підсилює суб'єктивне право на гідність кожної людини (гідність людини).

На підставі аналізу сучасної наукової літератури, позитивного права та практики його тлумачення наведено додаткові аргументи стосовно того, що ідею людської гідності слід пов'язувати із цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі. Моральна і правова оцінка є важливим інструментом моделювання поведінки людини, на основі якого і формуються вимоги до дій людей.

© Оксана Гришук, 2018

Ці вимоги інтеріоризуються, коли вони забезпечуються, перш за все, внутрішнім переконанням людини в їхній корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей. Таким чином, через усвідомлення людиною своєї цінності відбувається формування її права на гідність (гідність людини). Через уявлення про гідність кожної людини формується “загальний каталог цінного” для всіх людей, який у підсумку набуває свого вираження як об’єктивний принцип людської гідності. Змістовне наповнення цього принципу змінюється разом зі зміною уявлень про місце і значення людини у суспільстві. При цьому принцип людської гідності здійснює вплив на розуміння людиною своєї гідності (права на гідність). Таким чином відбувається взаємозв’язок і взаємовплив принципу людської гідності та права людини на гідність, їх прогресивний розвиток і розширення змісту у відповідь на зміну соціальних умов.

Запропоновано розглядати людську гідність як самоцінність і суспільну значущість людини, яка визначається існуючими рівнем суспільних відносин, загально-суспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність та яка є джерелом прав і свобод людини.

Ключові слова: людська гідність; гідність людини; права і свободи людини; принципи права; правові цінності; правові ідеї.

Людська гідність належить до понять, які інтуїтивно зрозумілі кожному, однак які непросто охарактеризувати з філософського, релігійного, психологічного, морального чи правового кута бачення, а тим паче, враховуючи всі перераховані підходи одночасно. Це поняття, яке включає в себе багато складових і характеристик, кожна з яких є необхідною умовою його адекватного розуміння. Воно органічно вплетене у всю систему суспільних відносин, є точкою відліку місця людини у суспільстві й одночасно забезпечення певного рівня людської гідності визнається метою існування всієї суспільної організації. Зміст людської гідності в усі часи становила міра свободи людини у суспільстві, тобто її можливості й права, тоді як кількість, зміст і обсяг цих прав постійно змінюється разом зі зміною і розвитком суспільства. Людська гідність визнана багатьма державами і міжнародним правом основною соціальною цінністю та джерелом прав людини, проте кожного дня трапляються непоодинокі випадки її порушення.

Звернення до людської гідності відбувається, як правило, коли має місце гостре розуміння грубого порушення прав людини. Яскравим прикладом цього слугує історія правової регламентації людської гідності. Зокрема, на міжнародному рівні це відбулось як реакція на звірства Другої світової війни – “злочини проти людства (людяності)”. До них було віднесено вбивства, винищення, поневолення та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування за політичними, расовими або релігійними мотивами з метою здійснення або у зв’язку з будь-яким злочином, незалежно від того, чи

були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні, про що прямо вказано у Статуті Нюрнберзького трибуналу.

У сучасний період ми стали свідками Революції Гідності та суспільних і політичних змін, які вона викликала. На думку Ф. Фукуями, у цей час громадянське суспільство в Україні проявило свою здатність до самоорганізації та вчинення тиску на владу. Це важливо, оскільки не можна 'мати демократію, якщо люди не хочуть демократії. І це бажання, в тому числі, означає готовність виходити на вулиці, ризикувати життям і вимагати змін'¹. Активне становлення громадянського суспільства в Україні сприяє розумінню людьми своїх прав, ставить вимоги перед владою щодо їх ефективної охорони та захисту, а отже, сприяє утвердженню людської гідності та її реалізації у щоденному житті.

У сучасній науковій літературі зроблені непоодинокі спроби розкрити поняття людської гідності. Враховуючи його багатовимірність, лише з правової точки зору ми можемо побачити тлумачення людської гідності як: правової (моральної) ідеї (Дж. Валдрон, А. Барак, В. Бачинін, О. Гришук); правової цінності (А. Барак, О. Бандура, В. Бачинін, О. Гришук, М. Мельник, П. Рабінович); принципу права (Л. Гарліцкі, М. Гранат, В. Головченко, О. Головченко, О. Гришук); права людини (Н. Ахтирська, А. Барак, С. Вдовіченко, В. Кампо, М. Коржанський, Ю. Кудрявцев, А. Олійник, Р. Стефанчук, Т. Фулей, А. Церковна, Е. Шишкіна, Н. Шукліна); інтересу людини (С. Пінкер, С. Сугачов); потреби людини (Ф. Фукуяма); первинного блага (Дж. Равелс), джерела прав людини (О. Гришук, О. Совгіря, Е. Шишкіна, Н. Шукліна); змісту прав людини (Дж. Валдрон) та ін.

Більшість авторів підтримують подвійну природу людської гідності: як явища об'єктивного і загального для всіх людей (цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб'єктивного права чи інтересу конкретної людини (гідність людини). Інколи дослідники, описуючи сутність людської гідності, вживають декілька вказаних понять одночасно. Подвійність використання поняття "людська гідність", що пов'язана з розмежуванням гідності як основи прав і гідності як права, дуже влучно окреслив Дж. Валдрон, який зазначав, що, з одного боку, ми говоримо, що права людини "впливають із властивої людській гідності", а з другого боку, йдеться про те, що люди мають право бути захищеними від "принизливого поводження" та "зневаги до особистої гідності"².

¹ Мустафа Найем, 'Френсіс Фукуяма: Путін робить рівно те саме, що робив Гітлер' (*Українська правда*, 27 серпня 2014) <<https://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/27/7035903/>> дата звернення 5 Червень 2018.

² J Waldron, *The Tanner Lectures on Human Values: Dignity, Rank, and Rights* (University of California 2009) 209-253.

Метою дослідження є розкриття змісту людської гідності як принципу (цінності) і права людини, формування цілісного філософсько-правового підходу до розкриття її змісту та практичного застосування як частини позитивного права.

Людська гідність була започаткована як ідея у філософії найдавніших часів³. Особливостями цієї ідеї є те, що вона створює прями суперечності на кожному кроці. Зокрема, С. Пінкер зазначає:

Ми читаємо, що рабство та деградація морально неправильні, тому що вони порушують людську гідність. Але ми також читаємо, що ніщо, що ви можете зробити з людиною, включаючи її поневолення та приниження, не може забрати її гідність. Ми читаємо, що гідність відображає досконалість, прагнення та совість, тож лише деякі люди досягають цього завдяки зусиллям і характеру. Ми також читаємо, що кожен, незалежно від того, наскільки лінивий, злий чи розумово відсталий, має повну гідність⁴.

Проте справедливими також видаються застереження, що історичне вивчення людської гідності слід здійснювати дуже обережно, оскільки навряд чи ця ідея розвивалася послідовно протягом всієї історії. Крім того, ми виходимо з сучасного розуміння людської гідності і пропускаємо ті історичні аспекти, які не мають сучасного вираження, але можуть бути виражені в майбутньому. Тому наш аналіз значною мірою є довільним. Незважаючи на це, розуміння концепції людської гідності вимагає й розуміння її довгої історії, а знання витоків може допомогти усвідомити перспективи розвитку⁵.

Завданням цієї статті не є ґрунтовний історичний аналіз ідеї людської гідності, який вже проведено в інших дослідженнях⁶. Видається доцільним обмежитися констатацією основних методологічних позицій та виділити *основні теоретичні підходи до розуміння ідеї людської гідності, зокрема: теологічний, філософський та правовий*.

Представники *теологічного підходу* розглядають ідею людської гідності через призму християнства, яке докорінно змінило ставлення до людини, проголосивши рівність людей перед єдиним Богом, незалежно від її соціального стану, однак ще не між собою. Людська гідність виявляється у тому, що людина створена по образу і подоби Божій та наділена такими основними рисами, як душа, розум і свобідна воля.

³ Див. детальніше про це: О Гришук, *Людська гідність у праві: філософські проблеми* (Атіка 2007); А Барак, *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right* (Cambridge University Press 2015).

⁴ S Pinker, 'The Stupidity of Dignity' (The New Republic Published, 2008) <http://www.tnr.com/story_print.html?id=d8731cf4-e87b-4d88-b7e7-f5059cd0bfbf> accessed 20 June 2018.

⁵ Barak (n 3) 406.

⁶ Гришук (n 3) 432; Barak (n 3) 406.

Одним із творців теологічної (християнської) концепції людської гідності був Т. Аквінський. Якщо систематизувати його погляди, то отримаємо такий підхід до ідеї людської гідності: кожна людина володіє не лише божественною за своїм першоджерелом гідністю, а й має невід’ємне природне право на гідність; природний закон наказує поважати гідність людей; найбільш очевидною ознакою суспільного статусу особи, через яку проявляється людська гідність, є свобода; свободи найбільш повно дотримуються у громадянському суспільстві; мета держави – забезпечити умови для гідного життя людини; філософ визнавав за народом “право на непокору” до тиранічної влади, яка принижує його гідність.

Філософський підхід до ідеї людської гідності найбільш рельєфно представлений у філософії І. Канта, Дж. Ролза та Ю. Габермаса. Зокрема, І. Кант запропонував цілісну концепцію людської гідності та фактично зробив її частиною європейської культури. Одним із центральних елементів сучасної концепції людської гідності стало визнання об’єкта гідності самоціллю і того, що він не може розглядатися виключно інструментально⁷.

Дж. Ролз довів, що почуття власної гідності (самоповага) є важливим первинним благом і включає два аспекти: 1) відчуття людиною власної значущості та переконання, що її концепція власного блага, життєвого плану заслуговує реалізації, а також вона користуються повагою від інших людей; 2) самоповага включає впевненість у власних здібностях та виконання власних намірів. Крім того, кожна особа прагне уникнути таких соціальних умов, які підривають її почуття власної гідності⁸.

Згідно з концепцією Ю. Габермаса нормативним джерелом сучасних прав людини є ідея людської гідності. Права людини розглядаються як такі, що повинні слугувати захисту людської гідності. Це викликає самоповагу людини та соціальне визнання міжнародного статусу демократичної держави. Людська гідність розглядається як реалістична утопія, необхідною метою якої є здійснення соціальної справедливості, притаманної інститутам демократичної держави⁹.

Правовий підхід розглядає людську гідність подвійно: як явище об’єктивне (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як явище суб’єктивне (право людини). У науковій літературі є міркування, що людська гідність відчувається у праві “як вдома”, тому можна проаналізувати її юридичну регламентацію, щоб пролити світло на використання у моральному дискурсі, а ‘за-

⁷ M. Piechowiak, *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego* (Tom XI Studiów i Materiałów Trybunału Konstytucyjnego, Biuro Trybunału Konstytucyjnego 2012) nr 2 494.

⁸ Дж. Ролз, *Теорія справедливості* (Издательство Новосибирского университета 1995) 507.

⁹ Ю. Хабермас, ‘Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека’ (2012) 2 Вопросы философии 66.

кон містить, огортає і формулює ці ідеї; він не просто запозичує їх з моралі¹⁰.

Людська гідність як явище об'єктивне (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) розглядається через взаємозв'язок із системою прав і свобод людини. Щоб пояснити природу цього зв'язку, видається за доцільне застосувати часто вживане порівняння гідності людини з деревом, 'гілками якого є права людини. Гідність людини пульсує у правах людини, а це означає, що вона є найглибшою причиною їх захисту¹¹. Така метафора допомагає зрозуміти абсолютну природу людської гідності, незалежно від особливостей правового регулювання прав і свобод людини, а також підкреслює наддержавний чи надпозитивноправовий характер. Визнання вродженості і невідчужуваності людської гідності означає визнання її безпосередньо природноправового характеру. Гідність є чимось даним, об'єктивним, не створеним, а лише визнаним позитивним правом. Визнання гідності – це визнання юридично значущою певної властивості людини, особливо важливої для визначення умов її розвитку¹².

Відповідно до відомої "об'єктної формули" Г. Дюріґа, який продовжив підхід І. Канта до людини "як цілі, а не як засобу", людську гідність порушено, коли 'людина стає об'єктом, тобто простим засобом, розмінною і витратною величиною'. Мається на увазі 'припинення людини до стану речі, яку повністю каталогізовано, зацьковано, зареєстровано, ліквідовано, якій промито мозок, яку можна замінити, використати і позбутися її'¹³.

У літературі людську гідність з об'єктивної сторони називають також антропною гідністю. У вітчизняній теорії права одну з перших спроб сформулювати дефініцію цього поняття зробив у 2002 р. П. Рабінович. Доведено, зокрема, що нею наділена кожна людина, безвідносно до її індивідуальних особливостей. Антропна гідність тлумачиться як самоцінність людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, котрий уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі¹⁴.

Людська гідність породжує певну якість суспільних відносин, вона 'є цінністю суспільною і без суспільства вона просто немислима'¹⁵.

¹⁰ Waldron (n 2) 209-253.

¹¹ М Гранат, 'Значення гідності людини в конституційному праві' (2016) 1 Український часопис конституційного права 60.

¹² Piechowiak (n 7) 310-494.

¹³ М Ленер, 'Людська гідність в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччина' в Шлоер Б (ред), *Людська гідність: що ми розуміємо під "гідністю", "людиною" та "людською гідністю"? матеріали міжнародного науково-практичного семінару "Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України"* (В деле 2017) 35.

¹⁴ П Рабінович, 'Право людини на компенсацію моральної шкоди' (2002) 2 Юридичний вісник України) 12; О Гришук та П Рабінович, *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)* (Світ 2006) 197.

¹⁵ А Белявский, 'Защита чести и достоинства граждан и организаций в советском гражданском праве' (автореф дис канд юрид наук, 1965) 19.

Визнання ж особи вищою, ні з чим не порівнюваною цінністю потребує визнання певних прав людини. Тому питання про людську гідність – це завжди питання про права особи, про їх реальні гарантії. Ставлення до людини як до вищої цінності включає повагу до її гідності, повагу і гарантію її особистих прав¹⁶.

Слід погодитися, що людська гідність – це загальна конституційна цінність, яка є джерелом, основою та принципом усього конституційного ладу. Це базова норма в логічному, онтологічному та герменевтичному сенсах. Тому не лише інші принципи системи прав і свобод людини, а й окремі конкретні права та свободи повинні тлумачитися через призму принципу гідності і використовуватися таким чином, щоб забезпечити її реалізацію (що випливає з конституційного визначення гідності як джерела свободи та прав людини і громадянина), але також усі інші норми, принципи та цінності, що містяться в конституції, мають тлумачитися та застосовуватися відповідно до принципу гідності¹⁷.

Конституційне значення людської гідності має центральну нормативну роль. Людська гідність як конституційна цінність є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле, що забезпечує їх нормативну єдність. Остання виражається трьома способами: по-перше, цінність людської гідності служить нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції; по-друге, служить тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, включаючи право на гідність людини; по-третє, значення людської гідності відіграє важливу роль у визначенні пропорційності статуту, що обмежує конституційне право¹⁸.

Виділяють такі основні елементи принципу гідності, необхідні для підтримання і здійснення людської гідності: джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне; принцип людської гідності непорушний; гідність повинна належати кожній людині та однаковою мірою; людська гідність не може розглядатися лише як одне з багатьох прав і свобод людини; сутністю людської гідності є суб'єктивність (автономія) людини, тобто свобода діяти відповідно до власної волі та внутрішнього самовизначення і формування середовища згідно з цією автономією; заборону ставити людину в такі ситуації або поводитися таким чином, що може заперечувати цю гідність (негативний аспект). Принцип гідності означає, таким чином, заборону переслідувань, дискримінації, порушення фізичної недоторканності, втручання в свободу думки та переконання (свободу від життя в страху), примушування до самообвинувачення¹⁹.

¹⁶ А Власов, *Проблеми судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации* (Изд-во им Сабашниковых 2000) 13.

¹⁷ L Garkicki, *Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu* (Wolters Kluwer 2015).

¹⁸ Barak (n 3) 140.

¹⁹ Garkicki (n 17).

Визнання людської гідності одночасно є визнанням людини самоціллю. Визнання гідності як джерела свободи та прав спонукає нас сприймати свободи людини та права, а також цінності, реалізації яких вони служать, як формування певного цілого, що потребує пропорційного впровадження окремих елементів. Точка відліку, що є критерієм визначення змісту свободи та прав, – це розвиток людини як цілісності, наділеної гідністю. У доктрині йдеться про інтегральний характер захисту прав людини, яке слід розглядати як єдине ціле. Моральні оцінки, з цієї точки зору, можуть бути окреслені як такі, що засновані на об'єктивних, пізнаних взаємозв'язках конкретного стану справ із властивою та невідчуваною гідністю людини²⁰.

Таким чином, людська гідність як принцип (цінність) – це самоцінність та суспільна значущість людини, що визначається існуючими рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність і є джерелом прав та свобод людини.

Людська гідність із суб'єктивної сторони (право людини на гідність, гідність людини) – це внутрішня оцінка людиною власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги з боку інших.

Коли ми говоримо про гідність конкретної людини, то передусім йдеться про самооцінку (внутрішню оцінку) конкретної людини. Самооцінка – це судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. Можна сказати, що це внутрішня оцінка (суб'єктивне відображення) об'єктивно існуючої (схваленої домінуючою частиною суспільства) цінності людини. Самооцінка є формою вияву, центральним компонентом самосвідомості, тобто *усвідомлення людиною себе самої як особистості*: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, дій, вчинків, їхніх мотивів, цілей, розумових, фізичних і моральних якостей²¹.

Усвідомлення людиною своєї гідності включає в себе інтелектуальний, емоційний та вольовий моменти. Воно ґрунтується на самооцінці людини та проявляється в усвідомленні та почутті власної гідності як людини, особистості, як представника тієї чи іншої спільноти, соціальної групи. Включення вольових моментів пояснює явище самовиховання і саморегулювання, прагнення до ідеалу та саморозвитку.

²⁰ Piechowiak (n 7) 324-5.

²¹ Гришук (n 3) 432.

Самооцінка ґрунтується на автономії людини, яка є: кінцевою метою, стосовно якої всі інші цінності є або її складниками, або ж засобами досягнення; ідеальною основою для формування особи на основі раціонального вибору нею можливих дій; автономна людина творить себе сама та визнає відповідальність за своє життя; автономна людина обирає саме такі цілі в житті, які можуть створити умови для того способу життя, що найбільш повно виражає її природу як вільної і рівноправної з іншими людьми.

Люди, як правило, хочуть, щоб вони розглядались як гідні. Гідність визнають одним із інтересів людини поряд із тілесною цілісністю та особистою власністю, що інші люди зобов'язані поважати²². Вже від самої людини залежить міра втілення чи реалізації принципу людської гідності через інтерес у її суб'єктивне право.

Юридична регламентація людської гідності. Сучасна система захисту людської гідності та прав людини бере початок з утворення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вже у преамбулі Статуту ООН ідеться про рішуче прагнення утвердити віру в основні права людини та гідність і цінність особи²³. У Загальній декларації прав людини 1948 р.²⁴ до людської гідності звертаються шість разів. Можна виокремити загальне, нормативне та позанормативне звернення.

Загальне звернення має місце у преамбулі, де вказано, що: 'Беручи до уваги, визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі'²⁵. Наголошено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини та гідність і цінність людської особи. У статті 1 вказується, що 'всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в дусі братерства'²⁶. Позанормативне звернення – у ст. 5 (заборона тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність ставлення чи покарання), ст. 22 (право людини на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах), ст. 23 (право на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування)²⁷.

²² Pinker (п 4).

²³ Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 01.06.2018).

²⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.06.2018).

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права²⁸ та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права²⁹ у преамбулах містять революційне для того часу положення, що всі права людини ‘впливають із властивої людській особі гідності’. З такого формулювання можна зробити декілька істотних висновків: людська гідність розглядається як *джерело прав людини*, тобто підноситься на рівень принципу права; людська гідність належить кожному, незалежно від законодавчого закріплення; *право людини на гідність* впливає з принципу людської гідності.

Хартія основних прав Європейського Союзу у преамбулі вказує, що ‘Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідність людини, свобода, рівність і солідарність’³⁰. Глава 1 Хартії, що має назву “Гідність”, у ст. 1 “Гідність людини” закріплює положення, що ‘гідність людини недоторканна. Її необхідно поважати і захищати’³¹. У статті 4 міститься заборона катування та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання³².

Слід погодитися із твердженням, що виведення прав людини із людської гідності, як зазначає С. Добрянський, свідчить:

<...> про визнання цієї властивості людини фундаментальним джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як системоутворюючої засади з-поміж інших принципів сучасного інституту прав людини. Специфіка саме цієї засади полягає й у тому, що остання підкреслює спрямованість інституту прав людини на створення умов для забезпечення індивідуальної унікальності кожного окремого людського буття, існування³³.

Законодавство України приділяє значну увагу людській гідності та правам і свободам людини. До поняття “людська гідність” звертаються, зокрема, у Конституції України, яка у преамбулі зазначає про необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; у ст. 3 – ‘людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а у ст. 21 – ‘усі люди визнаються вільними і рівними у своїй гідності та правах’³⁴. Крім

²⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 01.06.2018).

²⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 01.06.2018).

³⁰ Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 01.06.2018).

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ С. Добрянський, *Актуальні проблеми загальної теорії прав людини* (Астрон 2006) 99.

³⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.06.2018).

того, ст. 28 закріплює право на повагу до гідності, ст. 41 говорить, що 'використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян', а ст. 68 передбачає обов'язок кожного 'не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей'³⁵.

Конституційний Суд України (далі – КСУ) також долучився до тлумачення змісту людської гідності у рішенні від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 (справа про смертну кару), де вказав, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність³⁶. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини та громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані. Як бачимо, тлумачення людської гідності запропоноване дещо звужено, хоча й визнано зв'язок людської гідності з іншими правами людини, проте не відзначено характер такого зв'язку.

Ця прогалина була заповнена у рішенні КСУ від 23 травня 2018 р. № 5-р/2018, у якому, відображаючи сучасні тенденції розвитку права і враховуючи як філософсько-правову доктрину, так і досвід міжнародної регламентації людської гідності, КСУ вказав, що:

<...> людську гідність необхідно трактувати як *право*, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як *конституційну цінність*, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав (курсив наш. – О. Г.)³⁷.

Цим рішенням КСУ вперше в сучасному праві України підкреслив подвійний характер людської гідності як права людини і як джерела прав людини (конституційної цінності).

Як бачимо, КСУ не зловживає зверненнями до людської гідності. Очевидно, що 'цей принцип застосовується лише в ситуаціях, коли існує небезпечна загроза правам людини. Таке обмеження Конституційного суду щодо застосування гідності людини є обґрунтованим'³⁸. Крім того, залишається чимало роботи щодо пояснення природи людської гідності як конституційної цінності. Йдеться, перш за все, про розтлумачення природно-правової природи людської гідності.

³⁵ Конституція України (н 34).

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (дата звернення: 01.06.2018).

³⁷ Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2018 р. № 5-р/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/povupna/uhvaleno-rishennya-konstytucijnogo-sudu-ukrainy-no-5-r2018> (дата звернення: 01.06.2018).

³⁸ М Гранат, 'Значення гідності людини в конституційному праві' (2016) 1 Український часопис конституційного права 64.

З цього приводу цікавим може бути досвід Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Для прикладу, в одному з рішень він вказав, що людська гідність має низку функцій у конституційному порядку: зв'язок між Конституцією (актом позитивного права) та природно-правовим порядком; детермінанти тлумачення та застосування Конституції; визначника системи та обсягу прав і свобод людини; суб'єктивного права особи з окремим правовим змістом³⁹. В іншому рішенні наголошено, що застосування Конституції повинно:

<...> супроводжуватися турботою про збереженням *природної людської гідності*. Отже, гідність не може розглядатись як особливість чи сукупність прав, наданих державою. Вона є *первинною щодо держави*, в наслідок чого як законодавцю, так і правозастосовним органам слід поважати зміст, що міститься в концепції гідності, яка належить кожному людині (курсив наш. – О. Г.)⁴⁰.

Таким чином, конституційне значення людської гідності підкреслюється як природно-правове підґрунтя системи цінностей, навколо яких побудована Конституція й основи правового устрою держави.

Висновки. Проведений аналіз дав могу зробити висновок, що людська гідність, започаткована як ідея, знайшла свій розвиток у теологічному, філософському та правовому вимірах. Філософія людської гідності відштовхується від теологічних ідей Т. Аквінського про божественне походження і природно-правовий характер людської гідності та її зв'язок із свободою. Змістовно людська гідність розкрита у філософії І. Канта у його імперативі ставитися до людини “як до цілі, а не як до засобу”. У правовому вимірі ідея людської гідності реалізується як принцип (цінність) та право людини. Ціннісний характер людської гідності пояснюється взаємозв'язком із правами людини, зокрема її джерельним характером щодо прав і свобод. Водночас тлумачення людської гідності як джерела прав людини чи стовбура, з якого виростають права людини, не заперечує, а навіть підсилює суб'єктивне право на гідність кожної людини (гідність людини). При цьому людська гідність розглядається як така, що має абсолютний характер і є основою державного ладу.

³⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 15 października 2002 r., sygn. SK 6/02, III.6.2 <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021781486/T/D20021486TK.pdf>> accessed 20 June 2018.

⁴⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 kwietnia 2001 r., sygn. K 11/00, III.2 <http://static.e-prawnik.pl/pdf/orzeczenia/otk_K_11_00.pdf> accessed 20 June 2018.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu [Charter of Fundamental Rights of the European Union] vid 7 hrudnia 2000 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
2. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
3. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
5. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [The Charter of the United Nations] vid 26 chervnia 1945 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
6. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

Cases

7. Wyrok Trybunały Konstytucyjnego z 15 października 2002 r., sygn. SK 6/02, III.6.2 <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021781486/T/D20021486TK.pdf>> accessed 20 June 2018 (in Polish).
8. Wyrok Trybunały Konstytucyjnego z 4 kwietnia 2001 r., sygn. K 11/00, III.2 <http://static.e-prawnik.pl/pdf/orzeczenia/otk_K_11_00.pdf> accessed 20 June 2018 (in Polish).
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine] vid 29 hrudnia 1999 r. № 11-rp/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine] vid 23 travnia 2018 r. № 5-r/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/uhvaleno-rishennya-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-no-5-r2018> (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

11. Barak A, *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right* (Cambridge University Press 2015) (in English).
12. Waldron J, *The Tanner Lectures on Human Values: Dignity, Rank, and Rights* (University of California 2009) (in English).
13. Garkicki L, *Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu* (Wolters Kluwer 2015) (in Polish).

14. Piechowiak M, *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego* (Tom XI Studiów i Materiałów Trybunału Konstytucyjnego, Biuro Trybunału Konstytucyjnego 2012) nr 2 (in Polish).
15. Dobrianskyi S, *Aktualni problemy zahalnoi teorii prav liudyny [Actual Problems of the General Theory of Human Rights]* (Astron 2006) (in Ukrainian).
16. Hryshchuk O, *Liudska hidnist u pravi: filozofski problemy [Human Dignity in Law: Philosophical Issues]* (Atika 2007) (in Ukrainian).
17. Hryshchuk O ta Rabinovych P, *Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody (zahalnoteoretychni aspekty) [Human Right to Compensation for Non-pecuniary Damage (General Theoretical Aspects)]* (Svit 2006) (in Ukrainian).
18. Rolz Dzh, *Teoriya spravedlivosti [Theory of Justice]* (Izdatelstvo Novosibirskogo universiteta 1995) (in Russian).
19. Vlasov A, *Problemy sudebnoy zashchity chesti, dostoinstva i delovoy reputatsii [The Problems of Judicial Protection of Honor, Dignity and Business Reputation]* (Izd-vo im Sabashnikovoykh 2000) (in Russian).

Journal articles

20. Pinker S, 'The Stupidity of Dignity' (2008) The New Republic Published <http://www.tnr.com/story_print.html?id=d8731cf4-e87b-4d88-b7e7-f5059cd0bfbf> accessed 20 June 2018 (in English).
21. Hranat M, 'Znachennia hidnosti liudyny v konstytutsiinomu pravi' ['The value of human dignity in constitutional law'] (2016) 1 Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava 59 (in Ukrainian).
22. Khabermas Yu, 'Kontsept chelovecheskogo dostoinstva i realisticheskaya utopiya prav cheloveka' ['The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights'] (2012) 2 Voprosy filosofii 66 (in Russian).
23. Rabinovych P, 'Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody' ['Human Right to Compensation for Non-pecuniary Damage'] (2002) 2 Yurydychnyi visnyk Ukrainy 12 (in Ukrainian).

Conference papers

24. Lener M, 'Liudska hidnist v Osnovnomu Zakoni Federativnoi Respubliki Nimechchyna' ['Human Dignity in the Basic Law of the Federal Republic of Germany'] v Shloer B (red), *Liudska hidnist: shcho my rozumiiemo pid "hidnistiu", "liudynoiu" ta "liudskoiu hidnistiu"?: materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho seminaru "Liudska hidnist u pravi Nimechchyny, Polshchi ta Ukrainy"* [Human Dignity: what do we Mean by "Dignity", "Man" and "Human dignity"?: Materials of the International Scientific and Practical Seminar "Human Dignity in the Law of Germany, Poland and Ukraine"] (V dele 2017) (in Ukrainian).

Thesis abstracts

25. Belyavskiy A, 'Zashchita chesti i dostoinstva grazhdan i organizatsiy v sovetskom grazhdanskom prave' ['Protection of the Honor and Dignity of Citizens and Organizations in Soviet Civil law'] (avtoref dis kand yurid nauk, 1965) (in Russian).

Websites

26. Mustafa Naiem, 'Frensis Fukuiama: Putin robyt rivno te same, shcho robyv Hitler' ['Francis Fukuyama: Putin Does Exactly What Hitler Did'] (*Ukrainska pravda*, 27 serpnia 2014) <<https://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/27/7035903/>> accessed 5 June 2018 (in Ukrainian).

PHILOSOPHY OF HUMAN DIGNITY IN LAW

ABSTRACT. Human dignity is organically woven into the entire system of social relations; it is the starting point of a person's place in society and at the same time the benchmark of a certain level of human dignity assurance recognized for the sake of existence and arrangement of society in general. The meaning of human dignity has always been measured by the extent of a person's freedom within society, i.e., his/her capabilities and rights, while the quantity, content and scope of these rights are constantly changing along with changes and development of society. Human dignity is recognized by many States and by international law as the fundamental value and the source of human rights; however, not infrequently is it violated on a daily basis.

The purpose of the article is to demonstrate the gnosiological, ontological and axiological properties of human dignity, to formulate a holistic philosophical and legal approach for disclosure of its contents and its practical application as part of positive law.

Following the analysis made, the author concludes that human dignity, after being introduced as a philosophical idea, has found its development in law as a principle of law (objective phenomenon) and a human right (subjective phenomenon). The fundamental nature of human dignity stems from the interrelation with human rights, particularly, its nature as the source of human rights and freedoms. At the same time, interpretation of human dignity as the source of human rights or the stem from which human rights emerge does not negate and even reinforces the subjective right to dignity of every human being (human dignity).

Based on the analysis of modern scientific literature, positive law and its interpretation practice, the author offers additional arguments that the idea of human dignity should be associated with the value of a person and assessment of a person's importance and place in society and the State. Moral and legal assessment is an important tool for modeling human behavior based on which the requirements to human actions are formed. These requirements are interiorized when they are underlain, first of all, by a person's internal belief that they are useful, beneficial and valuable for him-/herself and for other persons. Thus, a person's awareness of his/her value contributes to the setting up of his/her right to dignity (dignity of a human being). The concept of dignity of each human being contributes to the setting up of a "common catalogue of values" for the entire mankind, which eventually finds its manifestation as an objective principle of human dignity. The content and meaning of this principle change along with changing ideas about the place and importance of a person in society. At the same time, the principle of human dignity has an impact on everyone's understanding of his/her dignity (the right to dignity). In such a manner the principle of human dignity and the human right to dignity are interrelated and influence each other, and this is also the way for their progressive development and expansion of contents in response to a changing social environment.

The author suggests that human dignity be regarded as a self-value and social importance of a person which is determined by the existing level of social relations, the general social concepts of freedom, justice and equality, and which is a source of human rights and freedoms.

KEYWORDS: human dignity; dignity of a human being; human rights and freedoms; principles of law; legal values; legal ideas.